

VAIHDOT JA KEHITYS –seminaari

11.10.2001 Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, Helsinki

Seminaarin avaus

Kirjastonhoitaja **Jarl Pousar**

Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskuksen esimies

Arvoisa yleisö

Minulla on ilo ja kunnia toivottaa teidät kaikki tervetulleiksi tähän vaihtotoimintaa koskevaan seminaariin. Aihe on ikivihreä; niin kauan kuin itse olen osallistunut kirjastotapahtumiin, vaihtojen hoito ja harmaan kirjallisuuden saanti ovat olleet kestoosuosikkeja, eikä ehkä turhaan.

Vaihtotoiminnan historia on pitkä, maailman varhaisin vaihtosopimus solmittiin Ruotsin maaseutuyliopistojen Turun, Lundin ja Greifswaldin kesken v. 1735. Tällöin sai väitöskirjavaihto alkunsa. Vapaan ajatuksenvaihdon ja tieteellisen keskustelun edistämiseksi solmittiin v. 1886 Haagissa valtiottenvälinen vaihtojen yleissopimus, jonka pohjalta UNESCO v. 1958 järjesti uudistetun yleissopimuksen Pariisissa. Suomi ratifioi tämän sopimuksen v. 1966 ja kansallisen vaihtokeskuksen tehtävät annettiin siinä Tieteellisten seurain valtuuskunnan alaisuudessa toimivalle Tieteellisten seurain kirjastolle (TSK).

Kun tämä kirjasto v. 1979 suljettiin ja kirjavarat siirrettiin muihin alan kirjastoihin, perustettiin nykyinen Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskus hoitamaan niin kansalliselle vaihtokeskukselle kuuluvia tehtäviä kuin varsinkin valtuuskunnan jäsenseurojen ylläpitämiä vaihtosuhteita.

Nykyinen vaihtokeskus on siis toiminut runsaat 20 vuotta. Tänä aikana melkein kaikki on muuttunut sen ympärillä. Valtuuskunta on vaihtunut, sillä se laajennettiin niin, että Tieteellisten seurain neuvostosta tuli uusi valtuuskunta v. 1982. Vaihtokeskuksen kansainväliset tehtävät, joihin kuului tuhansien tonniin laivarahdit ulkomailta tänne ja toisin päin, ovat enää teoreettisia. Seurojen omat kirjastot lopetettiin eri strategioitten mukaan, niin että Suomen Sukututkimusseuran kirjasto on ainoa osa Tieteellisten seurain kirjaston kokoelmista, joka on vielä sellaisenaan jäljellä.

Helsingin yliopiston kirjastolaitos on muuttunut perusteellisesti. Pääosa vanhasta TSK:sta muodosti Helsingin yliopiston kirjaston Luonnontieteiden kirjaston, joka muutti ensin Paragonin taloon Mannerheimintielle, sieltä Aurataloon, josta taas Teollisuuskadulle ja sitten HYK:sta uuden Matemaattis-luonnontieteellisen tiedekunnan kirjastona nyt neljännen kerran evakkoretkelle Viikin uuden tiedekirjaston osaksi. Kauhea urakka ja kuvaavaa suunnittelun kattavuuden kannalta.

Seurojen kustannustoiminta on muuttunut. Julkaisutoiminta on perinteisesti ollut opetusministeriön rahoittamaa. Kun Suomen Akatemia perustettiin, kilpailu oli tärkeää. Siispä Akatemia jakoi apurahoja monille kotimaisille lehdille. Sittemmin Akatemia päätti, että joka tieteenalalla saa olla vain yksi avustettava aikakauslehti, joka tulee olla ns. kongressikielillä julkaistu, so. englanniksi.

Seurat ovat näin vaikeassa asemassa, sillä on luonnollista, että jokainen seura haluaa oman korkeatasoisen julkaisun, millä se voi ikään kuin oman lipun alla osallistua tieteelliseen ajatusten vaihtoon. Kun Georg Henrik v. Wright kirjoittaa Acta Philosophica Fennicassa, lehti noteerataan ulkomailla ja Suomi saa huomiota osakseen. Jos Georg Henrik v. Wright kirjoittaa suuressa englantilaisessa julkaisussa, tätä ei mielletä suomalaiseksi. Akatemian toimien seurauksena monet lehdet ovat yhdistyneet tai lopetettiin kokonaan.

Vaihtojulkaisujen määrän vähetessä vaihtotoiminnan muutosta on helpottanut, kun kirjastot ovat samalla karsineet kokoelmiaan. Tulostuvuudella, "business-romantiikka", kuten Eeva-Maija Tammekann (ks. jäljempänä) sanoisi, yhdessä uuden tekniikan loputtoman resurssitarpeen kanssa teki mahdolliseksi vähentää vaihtoja paljon kivuttomammin kuin olisi muuten täytynyt toimia. Tilastot puhuvat selvää kieltä: kun vaihtokeskuksella oli vuonna 1990 n. 9500 vaihtosuhdetta, niitä oli vuonna 1995 enää 6600 ja vuonna 2000 määrä oli pudonnut 6100 kappaleeseen. Kolmasosa vaihdoista on siis lopetettu.

Tämä näkyy saapuvan materiaalin luvuissa niin, että kun vuonna 1990 saatiin lähes 13200 kausijulkaisunimekettä, vuonna 1995 niitä oli enää 9800 ja vuonna 2000 n. 9000. Lasku on kuitenkin edellistä lievempää, vajaan kolme neljäsosaa saadaan vielä. Vaihtokeskuksella onkin tällä hetkellä lievä taipumus ylläpitää optioita vaihtojen kohdalla, sillä kerran lopetettua vaihtosuhdetta ei useinkaan ole helppo solmia uudelleen, kun niin monet julkaisusarjat ovat siirtymässä kaupalliseen levitykseen.

Elektroniikka on se moottori, joka muuttaa totuttuja tapoja ja panee uusille poluille. Vaihtokeskuksen toiminta oli yhden miehen toimikunnan tarkastelussa joitakin vuosia sitten. Professori Eeva-Maija Tammekann, itsekin nuorena Tieteellisten seurain kirjastossa työskennellyt, arvioi vaihtokeskuksen toimintaa ja jatkotoiminnan edellytyksiä ja suuntaviivoja. Ottaen huomioon aikaisempia hyviä arvioita niin rahassa kuin sarjatasossa mitattuna – biotieteiden ja maantieteen aloilla n. 65 % tärkeimpinä pidetyistä nimekkeistä saatiin vaihtoteitse – ei ollut hämmästyttävää, että Tammekann suositteli vaihtotoiminnan jatkamista ja kehotti pitämään erityisesti uuden tietotekniikan saavutuksia muistissa.

Vaihtokeskukseen saatiin vuonna 1986 ensimmäinen elektroninen julkaisu, Flora Online, CD Boulderista. Kauan kestitkin, ennen kuin jatkoa tuli. Tällä hetkellä aika usein, varsinkin tekniikan, matematiikan, lääketieteen ja jossain määrin biotieteiden kohdalla tilanne on se, että normaalia paperille painettua kausijulkaisua tilattaessa saa samalla oikeuden elektronisen version käyttöön. Asiantuntijat ovat kai yksimielisiä siitä, että paperikopiot ovat toistaiseksi ainoat arkistoinnin kannalta varmat vaihtoehdot. Esimerkiksi eräässä Bachin kantaatteja sisältävässä 1980-luvun CD-taltioinnissa oli vuonna 2000 jo 1072 teknistä vikaa, joita ei enää voinut korjata. Jokaisen on helppo arvata, kuinka suunnattomia summia yhä kasvavan elektronisen materiaalin varmentaminen ehkä kerran vuodessa ajan mittaan sitoo.

Kaikki tämä köyhdyttää kirjastoa. Monet kirjastot ovat kutistumassa aineiston haltijoista eräänlaisiksi tiedon osoiteluetteloiksi. Asiakas joutuu maksamaan yhä enemmän yhä kirjavammassa muodossa olevasta informaatiosta. Eikä kukaan kirjastolainen halua tätä. Silloinhan radikaali hoitomuoto olisi kirjastopisteen sijoittaminen joka R-kioskiin, mistä yleisö voisi Suomen Tieteellisestä Kirjastosta pyytää, mitä tarvitsee.

Asiaan kuuluu myös, että tutkimusote väistämättä muuttuu. Nyt olisikin tavattoman hankalaa kirjoittaa taksonomista artikkelia botaniikan alalta, jos täytyisi veivata päätteeseen kaikki ne kymmenet julkaisut, joihin olisi pakko viitata. Uusi tekniikka tuo taas eteemme piirteitä, jotka olivat vallalla ennen Gutenbergia. Kirjapainotaidon myötä teksti kivettyi tiettyyn muotoon, joka oli kaikille täsmälleen samanlainen. Ennen sitä kaikki käsin kirjoitetut kirjat olivat erilaisia monella tavalla tahattomine ja tahallisine eroineen. Miten tämä sisältöä muokkaava periaate tulee näkymään tulevaisuuden tutkimuksessa, emme tietenkään tiedä vielä. Mutta kovin mielenkiintoista se on.